ӘЗИЗАҒА МӘММӘДОВ

Абдулла Шаигин сечилмиш әсәрләри

Азәрнәшр гочаман язычымыз Абдулла Шаигин «Сечилмиш әсәрләри»ни үчүнчү дәфә чап этмишдир. «Сечилмиш әсәрләри»н ени чапы әввәлки нәшрләрә нисбәтән даһа мүкәммәлдир. Бу китаба мүәллифин илк ярадычылығындан башлаяраг сон заманлара гәдәр яздығы шеир, поэма, драма, һекайә вә повестләри дахил эдилмишдир.

Абдулла Шаигин илк әсәрләри биринчи рус ингилабынын тә'сирилә язылмышдыр. Лакин о бу илк ярадычылығы дөврүндә дөврүн мүһүм тарихи һадисәләрини, габагчыл ичтимаи-сияси мәсәләләрини ингилабчы демократ язычыларымыз М. Ә. Сабир, Ч. Мәммәдгулузадә гәдәр айдын дәрк эдә билмирди. Мүәллиф биринчи рус ингилабы заманы чап этдирдийи әсәрләрдә азадлыг идеяларыны үмуми, мүчәррәд шәкилдә тәрәннүм этмишдир. «Сечилмиш әсәрләр»ин илк сәһифәләрини нәзәрдән кечирдикдә бу чәһәт даһа айдын шәкилдә көрүнүр. Мүәллиф халгын сәадәти вә азадлығы һаггында дүшүнәркән һансы ичтимаи гүввәйә истинад этмәйи там айдынлығы илә мүәййән эдә билмирди. Пролетариатын, өлкәдәки демократик гүввәләрин авангард ингилабчы ролуну көрә билмәйән шаир, буржуазиянын ялан вә'дләринә инаныр, гуртулуш вә азадлығын «үмид гөнчәләрини» анчаг думада көрүрдү. Одур ки, Биринчи Дөвләт думасынын бағланмасы мүнасибәтилә «Нийә учду?» ше'риндә шикайәтләниб белә язырды:

Учду мәләким, галды мәнә дәрду мәлалы,
Фәряд, енә алмагдадыр әтрафымы зүлмәт!
Әйваһ, үмид гөнчәләрим солду нәһайәт,
Бу көһнә чаһан дәрк эдә билмәз бу зәвалы.

Лакин кет-кедә А. Шаиг халгын ағыр вәзиййәтини, һүгугсузлуғуну вә чәмиййәтдәки синфи фәргләри айдын көрмәйә башлайыр. Бу чәһәтдән «Әкинчи», «Әкин нәғмәси», «Парчалар», «Әкинчи вә хан», «Нишанлы гыз», «Һәр шей көһнә», «Гыш кечәси», «Чөрәк дәрди» шеирләри сәчиййәвидир.

«Әкин нәғмәси» (1907) ше'риндә ер шумлаян кәндли кәлә мүрачиәтлә дейир:

Бәсләр, а кәлим, тохумлары ер гучағында,
Галхар яшыл отлар, көйәрәр һәр бучағында,
Сүнбүлләр әйәр башларыны дәнли чағында,
Көзләр бәһәри бәй отуруб зүлм отағында.

Шаир, заман кечдикчә демократик мәтбуатдан, молланәсрәддинчиләрдән руһланараг, Сабирин «Әкинчи» ше'ринин тә'сири алтында «Әкинчи вә хан» (1913) ше'рини языр. Бурада Сабир кинайәси, сатирасы көрүнмәсә дә, кәндлинин ағыр һәятынын конкрет тәсвири, мүлкәдарын зүлмүнә гаршы нифрәт һисси әкс олунмушдур:

Әсди гара ел, чәлтийи, бостаны совурду,
Бу фәгр вә зилләт нечә илдир бизи йорду.
Яғмады яғыш, янды тахыл, чүмлә күл олду.

Бир данә әлә кәлмәди һеч, хан сәнә гурбан.
Нә дары, нә чәлтик, нә дә бостан, сәнә гурбан.

А. Шаиг биринчи рус ингилабынын мәғлубиййәтиндән сонра өлкәдә һөкм сүрән бәй-мүлкәдар ағалығынын һәрчмәрчлийинә гаршы чыхыр, яхын кәләчәкдә истибдадын мәһв эдиләчәйини бөйүк бир инамла хәбәр верирди:

Инанын, достларым мәнә инанын!
Бир заман мәһв олар бу истибдад.
Галар анчаг бу зүлмдән бир ад.
Утанын, инди зүлмдән, утанын!
(«Парчалар»)

Шаирин 1910-чу илдә яздығы «Заманын ингилабчыларына» ше'риндә, үмуми шәкилдә дейилмиш олса да, ингилаб гәһрәманларыны истибдада гаршы сәфәрбәр этмәк үчүн чәсарәтли бир чағырыш руһу вардыр:

Әлдә этмәк үчүн бөйүк әмәли,
Горхмайын чүр'әт илә галхышыныз,
Фыртына далғаларла чарпышыныз,
Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!

Хошбәхт кәләчәйә үмид һиссләри шаирин 1914-чү илдә яздығы «Ирәли!» ше'риндә көзәл ифадә олунмушдур: «Сабаһ күнәш орда доғар, сәадәт орда парлар».

Азәрбайчанда Совет һакимиййәтинин гәләбәсини бөйүк руһ йүксәклийи илә гаршылаян язычы, 1921-чи илдән совет гурулушуну, халгын ени һәятыны, ярадычы әмәйини тәрәннүм этмәйә башлайыр. Совет һакимиййәтинин илк илләриндә яздығы «Бизимдир», «Һәр шей вар», «Азадлыг пәрисинә», «Әмәк пәрисинә», «Әмәкчи гадынлар», «Көзләр», «Кәнчләрә», «Зәрбәчи», «Самур каналы» кими шеирләриндә тәсвир васитәләри үмуми олса да, ени совет һәяты, гадын азадлығы мәсәләси, әмәйә ени мүнасибәт мәсәләләри бәдии әксини тапмышдыр. А. Шаигин «Әмәкчи гадынлара» ше'ри гадын азадлығына һәср этдийи шеирләр ичәрисиндә хүсуси ер тутур. Сөзүн әсл мә'насында азад олмуш Азәрбайчан гадынынын совет чәмиййәтиндәки мөвгеи һаггында язырды:

Гадын, эй, бөйүк инсан, парла, йүксәл адынла!
Бизим ени гурулуш йүксәләчәк гадынла!
Көһнә, чүрүк чәмиййәт хор бахарды гадына,
Ярашмырды о тәһгир онун йүксәк адына.

Шаир, совет һәятындаән фәал, бөйүк бир гүввәйә чеврилән гадына:

Учурумлар адлаян эй мөһтәрәм гадын, сән
Әмәйинлә йүксәлмәк букүн һаггын, вәзифән —дейирди.

Мүәллифин Бөйүк Вәтән мүһарибәси илләриндә яздығы «Дөйүш нәғмәси», «Вәтән нәғмәси», гәләбә байрамына һәср олунмуш «Зәфәр нәғмәси» шеирләри дәрин мүндәрәчәси, бәдии дәйәри илә диггәти чәлб эдир. «Дөйүш нәғмәси» ше'риндә шаир Бөйүк Вәтән мүһарибәсинин кәркин чағында өзүнү силаһлы бир әскәр кими өн чәбһәдә һесаб эдир вә әсл совет вәтәнпәрвәри кими ганлы фашизм үзәриндә халгымызын кәләчәк гәләбәсинә инам бәсләйирди:

Бу ганлы чәбһәләрдә бир дә сына күчүмү,
Һәр йүрүш, һәр аддымда көрәчәксән өчүмү!
Басгын эдән ордунуз олачаг дағым-дағым;
Зәфәр илә учалар мәним шанлы байрағым!

Совет халгынын бөйүк гәләбә байрамы мүнасибәтилә халгын гәһрәман оғул вә гызларына көз айдынлығы верән шаир, «Зәфәр нәғмәси» ше'риндә чошғун бир үрәклә дейирди.

Эл шәнлийи баштан ашмыш, той-байрам вар һәр ердә,
Үстүмүздән галдырылды дәһшәт сачан о пәрдә,
Севин, артыг бундан сонра шанлы һәят сәниндир,
Шән вә азад нәфәс алан бу каинат сәниндир!

Китаба А. Шаигин «Әдһәм» вә «Гоч Полад» адлы ики поэмасы дахил эдилмишдир.

Шаир, «Әдһәм» поэмасыны дағлыларын ган интигамы кими вәһши адәтләринә һәср этмишдир. Әсәрдә көһнә адәтләрә гаршы мүәллифин дәрин нифрәти һисс олунур. Поэмада дағлыларын икидликләри, гонаға һөрмәт вә эһтирам һиссләри дә тәсвир олунмушдур. Әсәрин әсас гәһрәманы Әдһәм, оғлу Амулун Әдил адлы бир дағлы тәрәфиндән өлдүрүлдүйүнү эшидәрәк, интигам ниййәтилә гатили тә'гиб эдир. Әдил атдан йыхылыб яраланыр вә кечә икән Әдһәмин дахмасына пәнаһ кәтирир. Гоча Әдһәм гонағын өз севимли оғлунун гатили олдуғуну билир. Лакин эл адәтинә көрә гонаға һөрмәт эдиб онун ярасыны сағалдыр. Әдил исә бу яхшылығын гаршысында вичдан әзабы чәкир. О, Амулун гәбри үстүнә кедир, хәнчәрини гәбрә санчыб онун интигамыны өзүндән алыр.

Мүәллифин һәчм э'тибарилә ән бөйүк поэмасы «Гоч Полад»дыр. Азәрбайчан халг гәһрәманлыг дастанлары, хүсусилә «Короғлу» сәпкидә язылмыш бу поэмада ваһид сүжет хәтти вардыр. Халг дастанларында олдуғу кими, бурада да гәһрәманын ушаглыг илләри тәсвир олунур. Гоч Полад элин гайғысына галыр, дүшмәнлә дөйүшдә гәһрәманлыглар көстәрир. Әсәрдәки гәһрәманларын севкилиләри Күляз вә Чимназ да әрләри кими гәһрәмандырлар. Дөйүшләрдә кишиләрлә чийин-чийинә гылынч ойнадыр, дүшмәндән гисас алырлар. Бурада элин мүдрик биличиси, халг ашиги Тохтамыш халг гәһрәманларына файдалы мәсләһәтләр вериб йол көстәрир. Халг һәр заман бу мүдрик, гоча сәнәткарлары бөйүк бир мәһәббәтлә гаршылайыр. Өлкәйә басгын эдән Гәзәнфәр хан «эл күчүнә күвәнән» эфсанәви гәһрәман Асланла вурушур. Аслан бир чох гәһрәманлыглар көстәрир. О, Гәзәнфәр хан тәрәфиндән хаинчәсинә өлдүрүлүр. Поэмада сонракы һадисәләр Асланы әвәз эдән Гоч Поладын ады илә бағлыдыр. Гәзәнфәр ханын зүлмү һәддини ашдығындан кәнч чобан Гоч Поладын гәлбиндә элин дәрди гөвр эдир, дүшмәнә гаршы интигам һисси чошур.

Гоч Полад, ханын пәһливанларыны гырдыгдан сонра Тохтамышын мәсләһәти илә Боранлы дағa чәкилир. Бу дағa атасы Асланын интигамыны алмаг үчүн онун гызы Чимназ да кәлмишдир. Тохтамыш, Асланын гәһрәманлығы һаггында дастан сөйләйир. Охучу әсәрин бу эриндә ваһид мәгсәд уғрунда мүбаризә апаран Гоч Поладла Чимназын бирләшәчәйини көзләйир. Лакин көзләнилмәдән Чимназ Гоч Полад вә Тохтамышдан айрылыр. Әсәрин бу ери инандырычы дейилдир. Поэманын сонракы фәсилләриндә һәм Гоч Полад, һәм дә Чимназ тәкбашына мүбаризә апарырлар. Тохтамыш дүшмәнә гаршы тәкбашына мүбаризәнин файдасызлығындан Гоч Полада чох вахтында хәбәрдарлыг эдир вә өз әтрафына икидләр топламасыны она мәсләһәт көрүр:

Оғул, бир сөзүм вар, сөйләйим сәнә,
Сечилмиш икидләр топла дәстәнә;
«Тәк әлдән сәс чыхмаз!»—демиш аталар.
Элдә сел күчү вар, гулаг ас мәнә.

Лакин Гоч Поладда белә тәшәббүсү көрмүрүк. Әсәрин сонунда Гоч Полад Гәзәнфәр ханы өлдүрүр вә беләликлә халг зүлмдән хилас олур. Әсәрин бу ери дә инандырычы дейилдир. Чүнки ханын оғлу Шаһмарын өлүмүндән сонра ханын дәстәсиндәкиләр һеч бир чахнашма, тәрәддүд олмадан Гоч Поладла бирләширләр.

«Гоч Полад» поэмасындакы нөгсанлардан бири дә әсәрдә чәрәян эдән һадисәләрин үмумән «эл, өлкә» ады илә бағлы олмасыдыр. Һалбуки истәр поэма, истәрсә дә халг дастанлары сәпкисиндә язылмыш әсәрләрдә конкрет ер ады, чай вә дағ адларынын олмасы вачибдир. Әсәрдә Гәзәнфәр ханын ким олдуғу, «чохдан бәри бу өлкәйә көз тикмиш» бу ханын һансы мәкандан басгын этдийи мә'лум дейилдир. Бунлара бахмаяраг, «Гоч Полад» поэмасы сәлис

бир дилдә язылдығындан ширин охунур.

«Сечилмиш әсәрләр»ә мүәллифин он һекайәси дахил эдилмишдир.

А. Шаиг нәср ярадычылығына 1908-чи илдә яздығы «Мәктуб етишмәди» һекайәси илә башламышдыр. «Мәктуб етишмәди» һекайәсиндә бир парча чөрәк газанмаг үчүн Чәнуби Азәрбайчандан Бакы нефт мә'дәнләринә кәлән он минләрлә авам, садә фәһләләрин һәяты, Гурбан кими заваллы фәһләнин ағыр күзәраны тәсвир олунур. Онлар ханларын зүлмүндән гачыб гуртарсалар да, Бакы нефт милйончуларынын даһа ағыр вә вәһши истисмары алтына дүшүрләр. Гурбан өз аиләсинә яздырдығы мәктубу гойнуна гоюр, лакин кәркин иш заманы гуюда партлаян боғучу газдан мәһв олур, беләликлә дә мәктуб етишмир.

Бу һекайәдә нефт саһибләринин ағыр истисмарына гаршы биркә мүбаризәйә чағырыш һисс олунур. Лакин язычынын ингилабдан әввәлки ярадычылығында олан мәһдудлуг бу һекайәдә өзүнү көстәрир. Һекайәдә Гурбан, Танрыверди вә Сәфәр кими фәһлә сурәтләри, характерләри э'тибарилә 1905—1907-чи илләр ингилабы заманы өз сияси тәләбләри илә буржуазияны ләрзәйә салан ингилабчы Бакы фәһләләриндән тамамилә фәрглидирләр. Танрыверди вә Сәфәр иш үстүндә саһибкарын: «Бу әлли манат сизин олсун, бөлүшүн, анчаг бу иши ағзыныздан гачырмайын» сөзләринин мүгабилиндә сусур, Гурбанын фачиәли өлүмүнү һәзин бир инилти илә гаршылайырлар.

Шаигин сәлис, айдын, бәдии дилдә язылмыш «Көч» һекайәси дәрсликләрин вә гираәт китабларынын севимли әсәри олмушдур. Һекайәдә Азәрбайчанын зәнкин тәбиәт мәнзәрәләри: кур чайлары, яшыл дәрәләри, бәрәкәтли торпаглары мәһәббәтлә тәсвир олунмушдур. Бу тәбиәтин гойнундакы горхмаз, фәдакар, әмәксевән Кәрим баба вә Айрым гызынын һәяты, унудулмаз кәнчлик хатирәләри кими букүн дә тәравәтли вә әзиз көрүнүр.

Лакин А. Шаигин илк һекайәләриндә сакит кәнд һәятынын идеаллашдырылмасы да һисс олунур.

Мүәллифин «Дурсун» (1911) повестиндә феодал-патриархал мүнасибәтләри сахламыш олан Азәрбайчан кәндиндәки көһнә адәт вә ән'әнәләр тәнгид олунур. Бөйүк бир аилә саһиби олан Дурсун, эвләнмәли оғлу олмасына бахмаяраг, Күллү адлы көзәл, кәнч бир гызы гачырыб онунла яшайыр. Дурсунун чаван оғлу Сәфәрин тою исә тә'хирә салыныр. Әсл фачиә дә бурадан башлайыр. Күллүнүн кәлишилә аиләдә бөйүк бир наразылыг мейдана чыхыр. Күллүнүн әтрафында Дурсун кишинин «кечә-күндүз көлкә кими» долашмасы вә ушаг һәрәкәтләри аилә үзвләринин нифрәтини доғурур. Күллү дә «бабасы яшында» гочая кетдийиндән бу сыхынтылы һәятындан чох наразыдыр. О, бир күн башга кәнч оғлана гошулуб гачыр. Сәфәр атанын намусуну горуюр, Күллүнү гачыран оғландан интигам алыр. Ону бу иш үстүндә һәбсханая салыб сүркүн эдирләр. Аиләдә енә дә кәдәр вә гүссә башлайыр. Дурсун өз эшгинин әсири олараг, Күллүнү ениндән гәбул эдир. Сәфәр бу дәфә дә яддан чыхыр. Тәсәррүфаты күндән-күнә зәифләйән Дурсунун һәятында даһа ағыр вә фачиәли күнләр башлайыр.

Дурсун Тифлисә говун-гарпыз сатмаг үчүн кедәркән янында хәнчәр кәздирдийинә көрә һәбс эдилир. О, алты ай һәбсханада ятдыгдан сонра азад эдилир. Күллү енә дә башгасына әрә кедир.

Мүәллиф, Дурсунун фачиәли һәятыны чох ибрәтли, һәяти һадисәләрлә үмумиләшдирә билмишдир.

Абдулла Шаигин ингилабдан әввәл яздығы «Интиһармы, яшамагмы?» һекайәси Азәрбайчан вә эрмәни халглары арасындакы ән'әнәви достлуг мөвзууна һәср эдилмишдир. Илләрдән бәри ики гоншу Аслан вә Аванесин аиләләри меһрибан вә сәмими гоншулуг шәраитиндә яшайырлар. Йохсуллуг үзүндән өзүнү мәһв этмәк дәрәчәсинә кәлән Асла-

на гоншусу Аванес көмәк әли узадыб, борч пул верир. Аслан гышын шахталы күнүндә Күрдә боғулан Аванеси өлүмдән хилас эдир. Аванес бу фәдакарлығын гаршысында Аслана дейир: «Өмрүм олдугча сәнә гаршы миннәтдарам» (сәһ. 355).

Аслан да эйни миннәтдарлыг һисси илә Аванесә чаваб верир.

Мүәллиф «Көбәләк» вә «Пирин кәрамәти» һекайәләриндә буржуа зиялыларыны кәскин тәнгид эдир. «Көбәләк»дә өз милли гүруруну итирмиш, Авропанын мешшан мәдәнийәти гаршысында сәчдә эдән типик буржуа зиялысы Гулубәй сурәтинин мә'нәви йохсуллуғу ашкара чыхарылыр. Гулубәй кейимләрини, үст-башыны өз мүсаһибинә көстәрәрәк дейир:

«Бах, бунларын һамысы сон мода илә тикилмишдир. Өзү дә Парис журналларындан көтүрүлмүшдүр. Өз кейимләримиздән лап зәһләм кедир. Доғрусу, башы папаглы, үст-башындан кәндлилик төкүлән адамлары көрмәйә һеч көзүм йохдур» (сәһ. 357).

«Пирин кәрамәти» һекайәсиндә кәнч зиялы Әһмәдин «Пирһәсән» кими дини очаглара инанмасы, хәстә икән ора зиярәтә кетмәси, пир зиярәтиндән сонра вәрәмә тутулмасы нағыл эдилир. Һекайәдә халг ичәрисиндә яйылан дини хурафата, шүурун оянмасына мане олан пирләрә дәрин бир икраһ һисси дуюлмагдадыр.

Абдулла Шаиг Совет һакимийәти илләриндә «Анабачы», «Вәзифә», «Гаракилис хатирәси», «Өзү билсин, мәнә нә», «Солмаз вә Сөнмәз» һекайәләрини язмышдыр. Бу һекайәләр ичәрисиндә «Вәзифә» өз мәзмуну, бәдиилийи, тәрбийәви әһәмийәти э'тибарилә диггәти чәлб эдир.

«Вәзифә» һекайәсиндә мүәллимлик вәзифәсини чох яхшы билән бир мүәллимдән, Хосров адлы бир шакирддән бәһс олунур. Һекайәдә мүәллимин шакирдә, аиләсинә фәрди янашма үсулундан бәһс олунур. Янлыш тәрбийә нәтичәсиндә Хосровун тәбиәтиндә әлиәйрилик, далғынлыг һаллары баш верирди. Мүәллимин көмәйилә Хосров тамамилә дәйишир, тәрбийәләнир. Мүәллим шакирдин аиләсилә әлагәсини кәсмир, фәрди сөһбәтләр йолу илә аиләдә гаршылыглы сәмимийәт яратмаға мүвәффәг олур.

Азәрбайчан әдәбийяты тарихиндә Абдулла Шаиг бир драматург кими дә танынмагдадыр. Онун «Илдырым», «Вәтән», «Элоғлу», «Хасай», «Фитнә», «Нүшабә» кими п'есләри дәфәләрлә сәһнәмиздә тамашая гоюлмуш вә ичтимаийәтин рәғбәтини газанмышдыр. «Сечилмиш әсәрләр»ә мүәллифин «Фитнә» вә «Нүшабә» п'есләри дахил эдилмишдир. Бу п'есләрин һәр икиси Низаминин поэмалары әсасында язылмышдыр. «Фитнә» п'есинин мөвзуу Низаминин «Едди көзәл» поэмасында олан «Бәһрам вә Фитнә» һекайәсиндән алынмышдыр. П'есдә конфликт Бәһрамла Фитнә арасында кедән зиддийәт әсасында яраныр. Бу конфликт мүәййән дәрәчәдә зәиф олса да мүәллиф Низаминин вәрдиш, ирадә һаггында ирәли сүрдүйү әсас идеяны сахлая билмишдир. Мүәллиф, һәр бир сәнәтин, һүнәрин, ирси дейил, вәрдишлә, адәтлә инкишаф эдә биләчәйи фикрини әсасландыра билмишдир. Көзәл, ағыллы Фитнә, Низаминин әсәриндә олдуғу кими, бу п'есдә дә өзүнүн ағлы вә иши илә Бәһрам шаһа галиб кәлир.

Әсәрдә гоча вә әйяр сурәтләри дә верилмишдир. Лакин бурада халг нүмайәндәси ағсаггал гоча илә сарай тәлхәки арасында борч пул үстүндә кедән мүбаһисәләрин әсәрин әсас идеясы илә әлагәси олмадығындан, садәчә күлүш доғурур. Бундан башга әйярын Бәһрам шаһа сөйләдийи эйһамлара гаршы һөкмдарын һәддиндән артыг лагейдлийи дә инандырычы көрүнмүр. П'есдә Фитнәнин севкилиси Бәхтияр өз билийи вә давранышлары э'тибарилә Фитнә сурәтиндән гат-гат ашағы сәвийәдәдир. О, әсәрдә иши-пешәси олмаян, анчаг бир гыз гаршысында өз эшгинин әсири олан ашиг тә'сири бағышлайыр.

«Нүшабә» мәнзум драмасы һәм һәчми, һәм долғун мәзмуну, һәм дә бәдиилийи чәһәтдән «Фитнә» п'есиндән гүввәтлидир. П'ес Низаминин «Искәндәрнамә»синдәки «Нүшабә» фәсли әсасында язылмышдыр. Әсәрдәки әсас конфликт элчи гияфәсиндә Бәрдә хаганынын сарайына кәләрәк, өз мәнлийини данан Искәндәрлә Нүшабә арасында кедән мүсаһибәләрдән баш верир. Ишғалчылыг мүһарибәләринин маһийәтини ифша эдән Нүшабәнин сүлһпәрвәр рә'йи, дәрин мә'налы фикир вә дәлилләри гаршысында Искәндәр мә'нәви чәһәтдән мәғлуб олур. Искәндәрин ишғалчылыг нийәти әсәрин сонундакы мүһарибә сәһнәләриндә даһа габарыг шәкилдә верилмишдир. Нүшабәнин тәшкилатчылыг бачарығы вә өлкә дахилиндә ярадылан мөһкәм иттифаг нәтичәсиндә Искәндәр Азәрбайчаны тәрк этмәйә мәчбур олур.

П'есдә Нүшабә вә Искәндәр сурәтләриндән башга Улуғбәй, Инчи, Улуча кими тамамланмыш сурәтләр дә вардыр. Лакин әсәрдә Кәнчә-Аран ханы Кәрай вә Шәки ханы Тархан сурәтләри тамамланмамыш, характерләри ачылмамышдыр. Өлкәдә вәзийәтин ән кәркин заманында дөвләт үстүндә Нүшабәнин эшгилә «ал-вер» эдән бу йүнкүл әхлаглы ханлар бир тәсадүф нәтичәсиндә Бәрдә сарайына дүшдүкдә Нүшабәнин вә Улучанын нәсиһәти илә дәрһал мәрд вә әдаләтли бир хана чеврилир, Искәндәрә гаршы Нүшабә илә бирләширләр. Даһа сонра кичик бир эпизодда Искәндәрин сәркәдәләри илә онлары вурушан көрүрүк. Бунунла да онларын әмәли фәалийәти битмиш олур. Беләликлә, әсәрдә һәр ики сурәтин бу шәкилдә инкишафы инандырычы тә'сир бағышламыр.

«Сечилмиш әсәрләр»ин ени нәшриндә бир сыра нөгсанлар да вардыр. Китабын тәртибиндә хроноложи принсипә әмәл олунмамышдыр. Китаба мүәллифин ингилабдан әввәл вә Совет һакимийәти илләриндә яздығы шеир вә поэмаларындан сонра он ил ичәрисиндә язылмыш ики п'еси әлавә эдилмиш, даһа сонра ингилабдан әввәл вә сонракы һекайәләрә вә повестә ер верилмишдир ки, бу чәһәт хроноложи ардычыллыг принсипини позур. Китабын биринчи нәшри илә үчүнчү нәшриндә чап эдилмиш әсәрләр арасында чидди нүсхә фәргләри вардыр. Бурада китабын үчүнчү нәшриндә конкрет тарихи бир шәраитдә язылмыш әсәрләрин дил, үслуб вә бәдии ифадә тәрзи чәһәтиндән чох чидди нүсхә фәргләри әмәлә кәлмишдир. Бу чидди нүсхә фәргләрини 1907-чи илдә Һәсәнбәй Зәрдабинин вәфаты мүнасибәтилә язылмыш «Бөйүк хадим», «Нийә учду?», «Нишанлы гыз», «Вәтәнә гайыдаркән», «Лайлай», «Гыш кечәси» шеирләри, «Дурсун» повестиндә вә с. көрмәк олар. Китабдакы башга әсәрләрдә дә мүһүм нүсхә фәргләри вардыр. Әсәрләрдә дил, үслуб вә мүндәрәчә э'тибарилә чох бөйүк фәргин олмасы һалы—язычыны әдәби инкишафда өйрәнәркән чох чәтинликләр төрәдир. Мәһз буна көрә дә Нәшрийят китабын әввәлиндә мүтләг язычы һаггында бир мүгәддимә вә изаһат вермәли иди. Узун ярадычылыг йолу кечән мүәллифин әсәрләрини дүзкүн анламаг үчүн «Сечилмиш әсәрләрин» сонунда айры-айры әсәрләрин нәшри һаггында гейдләр вә изаһатларын олмасы да вачиб иди. Китабын чилдинин бәдии тәртибиндә дә екнәсәглик нәзәрә чарпыр. Чилдин рәссамы М. Гасымовун вердийи бәдии тәртибат, һәмин рәссамын тәртиб этдийи «Ағбулаг дағларында» китабынын чилдини хатырладыр.

Бүтүн нөгсанлар «Сечилмиш әсәрләрин» кәләчәк нәшриндә арадан галдырыла биләр.

★